

# Egy öreg teológus levelesládájából

KARL BARTH LEVELEI: 1961–1968

A levelesláda tulajdonképpen egy 600 oldalas könyv, amely Jürgen Fangmeier és a bázeli „Barth Archivum” gondnoka – Heinrich Stoewesandt – gondos kutatása és válogatása nyomán 1975-ben jelent meg a zürichi Theologischer Verlag kiadásában. Korunk legnagyobb protestáns teológusának, a száz éve – 1886. május 10-én – született Karl Barth professzornak 325 levelét tartalmazza.

Emeljük ki mindjárt egy levelet a levelesládából. Egy évvel csendes hazatérése előtt írta Göttingenbe Ernst Wolf professzornak, egykori tanítványának és barátjának 1965. november 15-én. A hosszú levélnek csak az első mondatát és befejező szakaszát idézzük:

„Kedves Ernst! Hosszúra nyúlt alámerülésem után végre ismét jelentkezem nálad... Érdekel egészségi állapotom? Nos, az elmúlt évek tapasztalatai után négy teljes hónapon át alkalmam nyílt arra, hogy nagyon egzisztenciális és sokoldalú ismereteket szerezzek az orvosok és a gyógyszerészek művészetéről és tudományáról, amelyet oly fennen dicsér Sirák könyvének 38. fejezete (mintha csak a bázeli vegyészeti-gyógyszerészeti iparról profétálna!), de alkalmam nyílt arra is, hogy az engem körülvevő kedvesnővérek minden dicséretet megérdemlő gondozásában részesülhessek. A látélet ez: a vastagbelemet 150 cm hosszúságban, hólyagomat négy-öt rekeszében egy szép, proteus mirabilis névre hallgató bacillus jelenléte gyógyíthatatlanul gyöttri. Ez az élőlény a bélrendszeren át az említett rekeszekben igyekszik tanyát verni, hogy onnan azután behatoljon a vesékbe, és urémia által véget vessen »külső emberem« életének. Ez az ördögi természetű élőlény, amely csak a bűneset utáni időben léphetett porondra, s tevékenységét a démonokéhoz hasonlóan nem lehet figyelmen kívül hagyni (sok gyógyszer, infúzió s a kötelezően használt „katéter” stb. segítségével), erélyes ellenállásba ütközött a férfi és női szakértők (és a magam) részéről is. A sok causae instrumentales (e szakszerű kifejezés szó szerinti értelmében) némi életteret biztosított egyelőre számomra. Két és fél hete mindenestre zavartalanul és megelégedetten ülök naponta pompás íróasztalom mellé, amelyet a pittsburghi presbiteriánusoktól kaptam ajándékkul cserébe – ott immár múzeumi kiállítási tárggyá vált – régi íróasztalomért. Így várom naponta kétszer serény – beszédében is serény – apólonómet, akit házi orvosom bízott meg gondozással. Dr. Brillemann katolikus, rendkívül szimpatikus. Böven ellátom a Herder Korrespondenzcel és más hasonló irodalommal. Odáig jutottam tehát, hogy valóban nincs okom hálátlanságra vagy morgolódásra, amikor visszatekintek az utóbbi, kissé nehéz és bizony gyötrelmes évekre. Az embernek egyszer valamiben meg kell halnia. És végül is milyen sokáig tevékenykedhettem boldogan ebben az aionban!”

Megemlíti még levelében, hogy kórházi tartózkodása idején főleg a Bibliát olvasta. Emellett még sokat olvasott Goethétől, közben egy testes könyvet az amerikai polgárháborúról. Az egyházi élet és a teológiai irodalom újabb eseményeit is igyekezett figyelemmel kísérni. Kiemelkedő fénypontként említi, hogy a svájci rádióban három – egy katolikus és két protestáns – kitűnő prédikációt is hallhatott.

A levelesláda böngészését szándékosan kezdtük ennek a levélrészletnek az ismertetésével. Ne betegsége részletes és szellemes leírására figyeljünk csupán. Többről van szó. Itt egy idős ember élete nemszeretem napjainak emlékét lelkileg, teológiai-lag dolgozza fel. Még a rossz és kellemetlen élmények is arra kényszerülnek, hogy hitében, Isten iránti bizalmában megerősítsék. Ezért emeli humora a bajok fölébe.

Minden az őt megillető helyre kerül. Nemcsak az orvostudomány, a gyógyszerek, hanem a gyógyulásáért küzdő emberek is, hiszen maga is jó helyen tudja magát: Isten kezében. Barth teológiájának alaphangját ismerhetjük meg ebből a szemelvényből. Leveleiről általában is elmondhatjuk, hogy jól egyengetik az utat nagy műveinek, közöttük 13 kötetes dogmatikájának megközelítéséhez.

A levelesládában található levelek élén 1961 májusában írt körlevele áll. Azoknak küldte meg, akik hetvenötödik születésnapja alkalmából keresték fel köszöntésükkel:

„Kedves Barátaim! Elérkezett és már el is múlt a nap, amikor szép, kerek számú 75 évemre visszatekinthettem. Ismét meggyőződhettem, milyen nagy ajándék, hogy annyi jó barátom lehet – távolban, közelben és egészen közel, e fogalom valamennyi formájában és fokozatában. Oly sok levéllel, telefonhívással, virággal és kedves ajándékkal kerestetek fel, hogy csaknem külön szolgálatot kellett létesítenie a postának a Bruderholz felé. Az biztos, hogy közel három napot vett igénybe leveleitek nyugodt elolvasása – közülük elsősorban azt a 16 levelet említtem meg, amelyet abból a házból (a bázeli fegyházból) küldtek, ahol prédikálni szoktam, s ahol ezt a körlevelet is sokszorosították. Kezembe vettem egy-egy könyvet, fényképet, feltettem jó néhány hanglemez, hogy először szólaljon meg hangjuk, igyekeztem a testi örömeimet szolgáló hozzám juttatott ajándékoknak is – mindazokkal, akik velem voltak és velem vannak – megadni az őket megillető tiszteletet. Az igazán jót azonban számomra nem maguk a részletekről hozzám juttatott szép ajándékok és jó szavak jelentették, hanem mindaz, amit ezekből megérezhettem és megérthettem, vagyis az, hogy velem együtt örültök a nem magától értődő ténynek, hogy még mindig rám süt a nap, hogy érdekel benneteket munkám és bizalommal fordultok felém, pedig ez jelentős mértékben igényli a hibáim és furcsaságaim iránti megbocsátó türelmet. Sokan mondtak köszönetet mindazért, amiben általam részesülhettek. Érthető módon leginkább az indított és vigasztalt meg, amikor néhány lelkész megírta, hogy bátorsághoz és örömhöz segítettem őket igehirdetői szolgálatukban. Mi mást tehetek, mint hogy e köszöneteket, amilyen gyorsan csak lehet, továbbítom annak, akinek egyes-egyedül köszönhetek mindent. Bizony, olykor szinte megijedek, amikor látom, milyen szabadon, milyen meg nem érdemelten örködött a kegyelem életem felett cselekedeteimben és munkásságomban. Mindez majdnem idegennek tűnik, amikor szembesítem életem egész, semmiképpen sem hősiessé vonulatával; azzal, hogy – miközben pipámat szívtam, s közben más haszontalan dolgokkal is foglalkoztam – napról napra, évről évre, olykor kissé nyögdecselve megírtam vagy elmondtam, ami éppen soron következett, s mindig éreznem kellett, mennyire távol van az, amit tettem, attól, amit tennem kellett volna. Gyakran gondolok azokra, mert bizony sokan vannak, akik életük napjait hozzám hasonló vagy még több fáradozással töltötték, és hozzám viszonyítva mégis árnyékban vagy félárnyékban maradtak. A hírnév szép dolog – egyik születésnapitortám cukorfelirata így szólt: »Kora legnagyobb írástudójának«. De végül is ki nyeri el? Kérlek tehát benneteket, legyetek továbbra is jók irántam, tartsatok emlékezetekben, és kíséritek biztató szavatokkal továbbra is életemet. Egyben nagyon komolyan intelek is mindnyájatokat: ne mitizáljatok, mert ez az angyaloknak biztosan nincs tetszésére és a jószemű emberek is megszegyenítenek, mert átlátnak az ilyesmin. Inkább arra igyekezzetek mindnyájan, amire magam is igyekeztem: tegyen meg a maga helyén mindenki Isten dicsőségére és felebarátja javára mindent egy kissé, sőt sokkal jobban, mint ahogy magam tettem . . .

Jelenleg a „Kirchliche Dogmatik” 13. kötetén (KD IV/4) dolgozom, de a céltól még messze vagyok. Hogy mikor fejezem be? Barátaim, hagyjatok fel az ilyesmivel, ne gyötörjétek és ne vádoljatok. Hátha valaki más fogja befejezni? Vagy nem becsülik-e meg a befejezetlen szimfóniákat, dóموkat, a befejezetlen Summa Theologiae-eket és a

más hozzájuk hasonlókat? Hagyjuk ezt Istenre, aki nálatok és nálam is jobban tudja, mire van még szükségetek és mire vagyok még képes. Ex profundis dicsérni őt – továbbra is ez a tisztünk. Ismét köszönök mindent. Őszinte szívvel veszek részt minden fáradozástokban, örömeitekben és gondotokban. Szívélyes köszöntéssel

Karl Barth-otok”

Negyvenévi professzori munkássága után 1962-ben nyugalomba vonult.

A családás némi, de valóban csak némi érzése is kicseng soraiból, amikor 78. születésnapja alkalmából a gratulánsoknak írt sokszorosított levelében nyugállományba vonulásának kérdéseivel foglalkozik.

„Helyénvaló a sok jókívánság, mert feltartóztathatatlanul az emberi élet bibliai határának közelébe érkeztem. Őszintén beismerem: az időskort, amikor még távol álltam tőle, könnyebbnek képzeltem, s nyugdíjas állapotomat is élvezetesebbnek. De nem szeretnék erről szót ejteni. Nincs okom siránkozásra, sok okom van viszont most is a hálaadásra.

Mint sok más igazra és hamisra, rám is felderült a tavaszi napsugár. Beteg sem vagyok, csak kissé törekenyebbé váltam. Még mindig körülvesznek és gondoskodnak rólam. Örömmel láthatom, mint növekszenek és részesülnek jó nevelésben unokáim a közelben és a távolban, és nem utolsósorban örömmel tölthet el életvidám dédunokám. Hallgathatom Mozartot. Élvezettel szívhatom pipámat. Bár alig mondhatom magamról, hogy a szellemi javak és ingyencségek termelője lennék, de annál serényebb fogyasztójuknak bizonyulok. – Még mindig fülelni tudok a teológiai piactér hangskodóira, akik közül a lehangosabbakat »Korach csödületének« (IV. Móz. 16), olykor pedig a világ egyesült kerti törpéinek szoktam nevezni. Alaposan felbosszantanak vagy nevetésre készítetnek. Jókedvűen zajlanak otthonomban vagy a közeli vendégfogadó termében a szokásos ingyenes német, francia és angol nyelven tartott magányakorlataim. S amint több levélből is kitűnik, még még mindig szorgalmasan és haszonnal olvassák könyveimet. Még mindig sokan – olykor túl sokan – látogatnak meg. Autóbuszon külföldi lelkészek és diákok csoportjai gördülnek be az őket foglalkoztató fontos kérdésekkel. Noha megkezdődött földi sátorházam lebomlása, nem tehetetlenkedem. Még nem! Igen, még!... Május 10. alkalmából tanúsított kedveségekkel megerősítettetek – nem abban, hogy magammal, hanem inkább –, hogy Isten jóságának jeleivel megelégedetten éljek. Az ő oltalmába ajánllak mindnyájaitokat.”

Élete utolsó hét esztendejének két nevezetes fénypontja: amerikai utazása és a Vatikánban tett látogatása.

Ütközben írt leveleiből csak néhány érdekes mondatot emelünk ki:

„Kivel talákoztam tegnapelőtt a reggelinél? Billy Grahammel. Együttlétünk igen szívélyes volt, bár nyíltan meg kellett mondanom neki – openly speaking –, hogy a svájci St. Jakob footballstadionban annak idején tanúsított viselkedése nem szolgált tetszésemre. – Mindenütt nemcsak elbűvölő szeretettel fogadtak, hanem még a fényképezés, filmesek és a televízió teljes apparátusának kivonulásával rendezett nagy sajtókonferencián is megértően kérdezgettek, ezrek hallgattak és tapsoltak meg (!!). Virginiában mindent vagy majdnem mindent megtekinthettem, amit az amerikai polgárháborúval kapcsolatban látni kívántam. Még egy százéves muskétával lehettem is és (!) – célba találtam. – Christop fiam szerint én vagyok a család leginkább életkedvelő – remélem, nem »elvhajhászó« – tagja; nem tagadhatom, hogy az itteni élet, az ország és az emberek rendkívüli örömet szereztek nekem ezekben a hetekben.”

Egyhetes római útjára nyolcvanéves korában, 1966 szeptemberében került sor. Noha meghívták, betegsége miatt nem jelenhetett meg megfigyelőként a II. Vatikáni

zsinaton. Később, betegségéből fölerősödve, maga érdeklődött az egység-titkárságon, Augustino Bea bíborosnál, hogy szívesen vennék-e látogatását. Az ügyben honfitársa, Hans Küng tübingeni professzor is közvetített. Magánemberként utazott, két „arkangyal”: felesége és Brillemann doktor kíséretében.

„Nem »protestánsként«, hanem egyszerűen evangéliumi keresztényként mennék Rómába, amint ez Önnek, főtisztelendő Bea kardinális úr, a hit és az egyház keresett és messzemenően fennálló egysége érdekében szívügye.” (1966. június 2-án írt levele.)

A Vatikánban tett látogatásáról, ottani tárgyalásairól és benyomásairól, VI. Pál pápával való találkozásáról „Ad limina apostolorum” című könyvecskéjében számolt be később. Leveleiben színesen, aprólékosan ír élményeiről. Egy kedves apróság a pápai különkihallgatás alkalmából:

„Feleségemnek, Nellynek határozottan megmondtam, hogy nem kell térdre ereszkednie, elég egy udvarias mély meghajlás, amit 73 évesen is eleganciával teljesített, miközben a pápa őt nyájasan ismét normális testtartáshoz segítette.”

Rómában szerzett benyomásait jól összegezi 1966. november 10-én Willebrands püspökhöz írt levele:

„Mélyen tisztelt, kedves Püspök Úr! Mindenekelőtt nagyon köszönök mindent, amit az emlékezetemben sokáig élő római látogatásom eredményessé tétele érdekében tett. Minden úgy sikerült, ahogyan azt kissé bátor vállalkozásom tervezésekor elképzeltem. A zsinat utáni katolicizmust néhány legkiemelkedőbb alakja révén a forrás mellett ismerhettem meg. Mindarról, ami az Ön egyházában mostanában történik, összehasonlíthatatlanul jobb képet nyerhettem, mint korábban. A számomra biztosított számtalan találkozás és beszélgetés szinte kivétel nélkül annyira tanulságos, egyben annyira testvéri és derűs volt, hogy mint »frater sejunctus« jobbat alig kívánhatam volna. Milyen szívesen fogadták gyanakvástól nem mindig mentes kérdéseimet, s igyekeztek azokra legjobb tudásuk és lelkiismeretük szerint válaszolni. . . Kissé kritikusan gondolok a Bea kardinális öeminenciájánál töltött órára, amikor tényleg meglepett, hogy az általa támogatott jó ügyet miért nem képviseli még jobb teológiával. Erre akkor – amint később kísérőimtől hallottam – néhány kissé ideges gesztussal reagált. Ilyesmire szerencsére nem került sor a Szentatyánál tett audiencián. Az ő őszintén kegyes embersége mélyen hatott rám. Néha, amikor beszélgetésünk kritikus pontjai kerültek volna előtérbe, biztosított: majd imádkozik azért, hogy előrehaladott korom ellenére is az általa óhajtott irányban mélyebb belátás ajándékában részesüljek.”

A gyűjtemény három, VI. Pál pápához írt levelét közli. – Hetvenedik születésnapja alkalmából kéri Istent, áldja meg a Szentatyát „magas tisztségében, bölcs elhatározásokat és bátor tetteket foganatosító idővel.” A pápa betegségéről értesülve írja:

„Nem az én dolgom, hogy vigasztaljam Önt. De talán mégis érdekli Szentségedet, ha elmondom, hogy kétszer is átestem azon a műtéten, amely felől most az Ön orvossai tanácskoznak, és most, 81 éves koromban, bár korlátozottan, munkaképes lehetek. Kívánom, hogy az apostollal együtt tudjon bizonyosságot tenni: Amikor gyenge vagyok, akkor vagyok erős” (2 Kor 12, 10).

Egy későbbi levelében említi, milyen feszült figyelemmel kíséri a „postkonciliáris” teológiai fejleményeket a római katolikus egyházban: „Talán megmondhatom – írja –, hogy Szentséged egynéhány fenntartása tőlem sem áll távol.”

Mik lehetnek ezek a fenntartások? Nyilván Barthnak arról az aggodalmáról van szó, amelyről Küngnek 1967. június 14-én kelt levelében is írt, hiszen őt is figyelmeztetni akarta:

„Az én barátaim odaát nem vigyáznak eléggé arra, hogy elkerüljék a hibákat, amelyeket ideát – mi protestánsok – a múltban és jelenben is elkövettünk.” Egy nemrégiben fiától, Marcus Barhtól kapott levelére hívja fel figyelmét. Fia az USA-ban akkor

(1967) porondra lépő fiatal római katolikus teológusokról írja: „Szinte kizárólag protestáns irodalommal foglalkoznak . . . nyíltan lázadoznak püspökeik ellen és minden-  
nel szemben, ami konzervatív. Bölcs, idősebb tekintélyre lenne szükségük. Így aztán  
néhányan haszontalan dolgokra figyelnek, mítosztalanítással és Robinson püspök-  
kel gyötrik magukat, és elhanyagolják Aquinói Tamás komoly tanulmányozását.”

VI. Pál pápához írt utolsó levelében – három hónappal halála előtt – Barth nagy  
elismerésben részesíti a zsinat „Dei Verbum” konstitúcióját, mert ebben „a termé-  
szetjog és a lelkiismeret nem szerepel a kinyilatkoztatás forrásaként”. A „Humanae  
Vitae” kezdetű enciklika teológiai alapvetésével kapcsolatban viszont éppen ennek a  
két fogalomnak előtérbe kerülését kifogásolja. „Teológiával való foglalkozásom  
hosszú útján e tekintetben sohasem tudtam Aquinói Tamással együtt haladni. E ko-  
moly differencia ellenére is legyen bizonyos Szentatya, mélységes tisztelettel tekintek  
arra a szinte hősiessé visszavonultságra, amelyben Ön és legközvetlenebb tanácsadói  
élnék.” (1968. december 28.)

Barth egész teológiáját a következetes krisztocentrikus gondolkodás és a „theologia  
naturalis” határozott elutasítása jellemzi. Ez jut kifejezésre tömören a híres, nagy-  
részt általa szerkesztett „Barmeni Teológiai Nyilatkozat” (1934) első tételében, amely  
szerint: „Jézus Krisztus a Szentírásnak bizonyágtétele alapján Istennek az az egyet-  
len Szava, akire hallgatni, akiben életünkben és halálunkban bízni kötelesek va-  
gyunk. – Elvetjük azt a hamis tanítást, amely szerint az egyház igehirdetése forrásául  
köteles lenne Istennek ezen egyetlen Szaván kívül más tényeket és hatalmasságokat,  
jelenségeket és igazságokat Isten kinyilatkoztatásául elfogadni.” A hitleri uralom ide-  
jén fellépő és a németországi egyházakat szinte lerohanó úgynevezett „német keresz-  
tyének” tévelygését fedi fel és utasítja vissza ez a tétel. A tévelygés gyökerét Barth a  
„theologia naturalis”-ban látta. Tulajdonképpen ezen a ponton vitázik Aquinói Ta-  
mással és a katolicizmussal, de még szenvedélyesebben a 18–19. századi protestáns  
teológiával.

A hatvanas évek protestáns teológusainak munkássága azért nyugtalanítja, mert  
nézete szerint mindinkább visszatérnek „Egyiptom elhagyott húsosfazekaihoz”. Ezért  
részesíti őket – a római katolikus teológusokhoz viszonyítva – sokkal szenvedélye-  
sebb bírálatban. Úgy látja, hogy a Szentírást mítosztalanítani akaró „bultmannitisz”-  
ben szenvednek, és teljesen feleslegesen lelkesednek az akkor átmenetileg még ró-  
mai katolikus teológusok között is visszhangra talált Robinson anglikán püspök  
„Honest to God” (Becsülettel Istenről) című könyvéért. (Robinson azon igyekszik,  
hogy a modern ember számára elfogadhatóvá tegye a kereszténységet, és ennek ér-  
dekében különös egyvelegbe olvasztotta Barth, Bultmann, Tillich és Bonhoeffer teo-  
lógiáját.) Nyugdíjba vonulása után, bár sokat unszolták, Barth nem lépett nyilvános-  
ság elé, de annál nagyobb hévvel levelezett. Úgy látta, hogy ilyen módon tudja leg-  
hatásosabban kifejteni véleményét, a szerinte helytelen irányba haladó protestáns  
teológia iránt érzett, sokszor az ironia tintájába mártott tollal írt féltő szeretetét.

Bruno Corsani valdens (református) professzornak is ezért írt levelet Rómába  
(1967. november 21.):

„Bizonyosan érdeklí Önt, hogy a Rómában töltött napok után mennyi időt fordított-  
tam arra, hogy a római katolikus egyházban a zsinat után viharosan – olykor túlsá-  
gosan is viharosan – feltörő megmozdulást lehetőleg átfogóan és örvendező figye-  
lemmel tanulmányozzam. Ne aggódjék! Nem lettem katolikussá, és még hátralévő  
életemben sem válok azzá! De azzal a néhány, sok jó és örömdetes, bátor és bátorító  
jelenséggel szemben, amelyekről római katolikus testvéreim útján értesültem, olykor  
elfog az aggodás, hogy a magunk részéről szorult helyzetbe juthatunk, ha azon a so-  
vány és híg kosztón élünk, ami Németországban és az USA-ban a protestáns teológi-  
sokat annyira foglalkoztatja. Remélem és kívánom, hogy legalább a valdens egyház,

amelyet régebben a szomszédos római katolikus egyház nem csekély mértékben szorongatott, gondosan ügyel arra, hogy most a másik oldal ne hozza szorult helyzetbe, és gondoskodik arról, hogy elméletileg és gyakorlatilag egyaránt jó és örvendetes, bátor és bátorító teológiával foglalkozzanak.”

Egy németországi lelkésznek már jóval előbb, 1964-ben így ír:

„Igen tisztelt és kedves Lelkész Úr! Gondoljon arra, hogy a teológia mai helyzetét a magam részéről bármily csúfnak is találom, nem tekintem annyira tragikusnak, hogy olykori és futólagos megjegyzéseimen kívül behatóbban foglalkozzam vele. A mai fiatalabb és idősebb kerti törpék lehangosabbjai sem tudnak valami újjal előjönni, csupán azzal, amit a 18–19. század cloaca maxima-jából előhalásznak. Hogy mi a véleményem róluk, azt hosszú életem során legjobb tudásom és lelkiismeretem szerint már megmondtam, és ezért nem érzem szükségesnek, hogy magam részéről mindezt a kissé naiv Robinson püspökkel szemben elismételjem. Mondja meg kérem annak a »hívó gyülekezetnek«, amelynek nevében hozzám fordult, hogy amennyiben valóban hívó gyülekezet, ne essék mindjárt kétségbe, ha néhány okoskodó professzor és pár száz izgága diák és kandidátus néhány napig kukorékol – ahogyan azt minden évszázadban tettek –, és ne részesítsék őket abban az örömben, hogy magukat mártíroknak képzeljék. A Biblia – hogy a jó Istenről ne is beszéljünk – ennél nagyobb támadásokat is kiállt már és továbbra is kiáll. A hívó gyülekezet ehhez tartsa magát, közben azon fáradozzék és azért imádkozzon, hogy a maga bizonyosságtétele sokkal világosabb, határozottabb, koncentráltabb legyen, mint amilyen most.”

Belső békességét mégsem veszíti el. Naponta úgy ébred, hogy felesége egy-egy Mozart-lemezt szólaltat meg. Hátaltel szívvel ír egy darmstadti lelkészcsaládnak:

„Köszönöm Istennek és az embereknek is, hogy még mindig élek, olvasok, beszélgetésekben veszek részt, pipázok, korálokat és zsoltárokat éneklek, Mozartot hallgatom és tizennégy unokámnak örvendek.”

Leveleiben sokszor utal az általa annyira kedvelt Mozarra. Ha alkalom adódnék rá, szívesen ajánlaná a pápának, hogy ha nem is szentté, legalább boldoggá avassák kedves muzsikusát. Mozart akkor is tovább dicsőítette muzsikájával Isten jóságát, amikor a lisszaboni földrengés hírére az optimista Leibniz is megrendült. Mozart gyermeki, rendíthetetlen bizalmával mondja: „Az én dogmatikám várni tud.”

A teológiai életben általa észlelt kakofónia nem kergeti a fundamentalisták táborába. Távol áll tőle, hogy a liberális teológusokra, beleértve a 18–19. századi protestáns „egyházatyát” – Schleiermachert –, anatómát kiáltson. Rahner professzornak írja:

„Higgye el nekem, hogy a mi neoprotestánsaink a maguk módján kegyes és egyházszerető emberek is voltak. Atyjokkal, Schleiermacherrel – akit a »communio sanctorum«-ból sohasem zártam ki – szívesen beszélnek néhány száz évet – feltéve, hogy magam is oda jutok – és természetesen miután Mozarttal már néhány ezer évet társaloghattam.” (1968. március 16.)

1968. december 10-én csendesen, álmában, hívta haza Ura. Íróasztalán maradt annak az előadásnak befejezéséhez közeledő kézírata, amelynek megtartására egy ökumenikus imahét alkalmából kérték fel. Halála előtti este még dolgozott rajta. Egy befejezetlen mondat közben tette le a tollat.

*Benczúr László*